

NİGAR FƏRƏCOVA
ADPU

e-mail: nigar_farac@mail.ru

SAİT SƏSLƏRİN TƏDRİSİ VƏ ORFOEPİK QAYDALARDA YERİ

Açar sözlər: sait səslər, saitlərin bölgüsü, ədəbi tələffüz, orfoepik qaydalar, eyni sait qoşalığı, müxtəlif sait qoşalığı, dərslük

Key words: vowel sounds, distribution of vowel, literary pronunciation, the rules are pronouncing, the same vowel doubles, to connect the various vowel, textbooks

Ключевы еслова: гласные, гласные, литературное произношение, орфоэпические правила, ту же пару гласных, различные гласные, учебники

Nitqin inkişafı təlimində qarşıya qoyulan ən əsas vəzifələrdən biri də şagirdlərə düzgün tələffüz vərdişlərini aşılamaqdan ibarətdir. Həmçinin fonetik təhlil zamanı orfoqrafiyanın vacibliyi qədər orfoepiyanın da öyrənilməsi vacibdir. Düzgün yazı və danışiq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə kömək etməlidir. Tələffüz şagirdlərdə aydın, səlis və anlaşıqlı nitq üçün əhəmiyyətli dərəcədədir.

Cümlədə işlənən bütün sözlər səslərdən əmələ gəlir: sait səslər, samit səslər. Sait səslər ağız boşluğunda heç bir maneyə rastlamadan tələffüz olunan səslərdir.

Sait səslərin tədrisi: Orta məktəb dərsləklərində saitlərin üç qrupu təsnif olunur: dilin üfqi vəziyyətinə görə; dilönü və dilarxası saitlər; dodaqlanan vəziyyətinə görə: dodaqlanan və dodaaqlanmayan saitlər; dilin şaquli vəziyyətinə görə: açıq və qapalı saitlər.

1. Dilönü saitlər: e, ə, i, ö, ü ; dilarxası saitlər: a, ı, o, u
2. Dodaqlanan saitlər: o, u, ö, ü ; dodaqlanmayan saitlər: a, ı, e, ə, i
3. Açıq saitlər: a, e, ə, o, ö ; qapalı saitlər: ı, i, u, ü

Azərbaycan dilində sait səslərin tələffüzünün tədrisi zamanı eyni sait qoşalığı və müxtəlif sait qoşalığına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Dilimizdə qoşa saitli sözlər işlənir. Qoşa saitlər arasında isə samit işlənəlməlidir.

Eyni sait qoşalığına müasir Azərbaycan dilindəki sözlərin əksərən ortasında, bəzən də sonunda rast gəlirik. Hətta bəzi sözlər eyni sait qoşalığı ilə bitir, lakin eyni sait qoşalığı ilə başlanan heç bir söz yoxdur. Belə sait

qoşalığı sözün tərkibindəki məqamından asılı olaraq müxtəlif çalarlıqda tələffüz edilir.

Müasir Azərbaycan dilində, başlıca olaraq, dörd sait əsasında formalaşan eyni sait qoşalığının aşağıdakı növlərini şagirdlərin diqqətinə çatdırmaq lazımdır:

1. AA: Belə sait qoşalığı sözün hər yerində bir uzun *a* kəmiyyətində tələffüz olunmalıdır: *inşaat-inşa:t, maarif – ma:rif* və s.

2. ƏƏ: Belə sait qoşalığı hər yerdə bir uzun *ə* kəmiyyətində tələffüz olunmalıdır.

Söz ortasında: *məəttəl-mə:tdəl, təəhhüd – tə:hhüd* və s.

Söz sonunda: *əmtəə - əmtə: , mətbəə - mətbə: və s.*

3. İİ: Ancaq bir neçə sözün sonunda yazılan *ii* saitləri araya artılan *y* ilə qovuşmuş halda iki qısa *i* çalarlığında tələffüz olunur: *bədii – bədi.yi, təbii – təbi.yi* və s.

4. OO: Son zamanlarda ədəbi dilə daxil olmuş bir sıra sözlərdə, xüsusən terminlərdə qoşa *o* işlənir ki, bunlar, əsasən, iki çalarlıqda tələffüz olunur:

a) Əgər qoşa *o* – nun son hissəsi vurğuludursa, *o* zaman belə qoşa *o* bir uzun vurğulu *o* kimi tələffüz olunur: *zooloq – zoloq* və s.

b) Əgər qoşa yazılan *o* vurğusuzdursa, uzadılmış *a* çalarlığında tələffüz olunur: *koordinasiya-ka:rdinasiya, koordinator – ka:rdinator* və s. Ancaq *zoopark* və *zootexnik* sözlərində isə yazılışı və deyilişi fərqlənir.

Müxtəlif sait qoşalığı. Müasir Azərbaycan dilindəki bir sıra sözlərin əvvəlində, ortasında, bəzən də sonunda müxtəlif saitlər yanaşı gəlir və yanaşı da yazılır. Lakin yanaşı yazılan belə müxtəlif saitlərin tələffüzü ilə yazılışı tam eyniyyət təşkil etmir və şagirdlərdə orfoepik səhvlərə səbəb olur. Bəzilərinde sait düşüümü, bəzilərinde samit artımını müşahidə edəcəklər. Bunları aşağıdakı nümunələr əsasında göstərmək olar:

1. AE: tərkibində *ae* qoşalığı olan sözlərin tələffüzü zamanı *e* sait səsi düşür və *ae* qoşalığı *ay* kimi tələffüz olunur: *ayroport (aeroport), ayrologiya (aerologiya)* və s.

2. İƏ: tərkibindəki *iə* qoşalığı olan sözlərin izahı zamanı saitlərin arasına *y* samit səsi artırılır: *təbiyyət (təbiət), şəriyyət (şəriət), müdafiyyə (müdafiə), vəqiyyə (vaqiə), faciyyə (faciə)* və s.

3. İA: tərkibində *ia* qoşalığı olan sözlərin tələffüzü zamanı saitlərin arasına *y* samit səsi daxil olur: *əlağa (əliağa), əlaçıx (əliaçıq)*

4. Əİ: tərkibindəki *əi* saitlərinin tələffüzü zamanı bu saitlərin arasına *y* samiti artırılaraq tələffüz olunur: *Səyidə (Səidə), məyişət (məişət)* və s.

5. Aİ: tərkibindəki *ai* qoşalığı olan sözlərin tələffüzü zamanı saitlərin arasına *y* samiti daxil olunur: *daima-dayima, dayirə (dayirə)* və s.

6. UE: tərkibindəki *ue* qoşalığı olan sözlərin tələffüzü zamanı saitlərin arasına *y* samit səsi daxil olur: *duyel (duel), duyət (duet)* və s.

7.OE: tərkibindəki *oe* qoşalığı olan sözlərin tələffüzü zamanı saitlərin arasına *y* samit səsi daxil olur: *poyeziya* (*poeziya*), *poyema* (*poema*), *poyetika* (*poetika*) və s.

V sinif dərslərindən etibarən saitlərin tələffüzünə diqqət yetirilir. Həmçinin, V-VII siniflərdə sait və samitlərlə, qrammatik formalarla, mürəkkəb qısaltmalarla, alınma sözlərlə bağlı orfoepik qaydalar dərindən mənimsədilməli, dilçilik ədəbiyyatımızın mübahisəsiz qəbul etdiyi orfoepik qaydalar şifahi nitqə, oxuya tətbiq olunmalıdır. Saitlərin bölgüsü, tələffüzü, yəni orfoepik qaydaları şagirdlərin yaddaşına həkk olunmalıdır. Daha yaxşı öyrənilməsi üçün müəllimlər müxtəlif metod və priyomlardan istifadə edə bilərlər. Hətta qruplarla iş zamanı sait qruplarını qruplara ad olaraq da işlədilməsi məqsədə uyğundur.

Hər bir müəllim imla, ifadə və başqa yazı nümunələrini yazdırarkən sözləri deyilişi kimi tələffüz etməli və şagirdləri düzgün yazı və oxu vərdişlərini mənimsəməsinə kömək etməlidirlər. Hər şeydən əvvəl müəllim bəzi şagirdlərin nitqində olan yerli şivə və orfoqrafik tələffüz elementlərini aradan qaldırmalı, orfoepik normalara ciddi riayət etməlidir. Əlbəttə ki, bunların heç birinə müəllim nitqində də yol verilməməli, bununla yanaşı intonasiya, nitq fasilələri, vurğu, nitqin surəti, tonu və s. diqqət yetirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. A.S.Abdullayev. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisinin metodikası. Bakı: Maarif, 1978.
2. Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Şərq-qərb, 2007.
3. H.Baliyev. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: ADPU, 2007.
4. Ə.Əfəndizadə. Orfoqrafiya-orfoepiya-qrammatika lüğəti. Bakı: Maarif, 1983.
5. N.Ə.Abdullayev. Orfoepiya və orfoqrafiya təlimi. Bakı, 2008.

N.Farajova

Place of training and orfoepic recommendations

Summary

In the V-VII classes, the orfoepic rules relating to vowels and consonants, grammatical forms, complicated abbreviations, acquired words should

be deeply embraced, and the orfoepic rules that the linguistic literature has unquestionably accepted should be used in oral reading and reading. Divorce, pronunciation, orfoepic rules should be pushed to the memory of the students. Teachers can use different methods and prerequisites for better learning.

Even when working with groups, it is advisable to use vowel groups as names in groups. Each teacher should pronounce dictation, expression, and other writing examples as well as pronouncing words and helping students to master proper writing and reading habits. First and foremost, the teacher should eliminate some of the local poetry and grammar elements in some of the pupils' words and must adhere to orfoepic norms.

Of course, none of these should be allowed in the lecturer's speech, including intonation, speech breaks, emphasis, copy of speech, tone, etc. should be considered. Special emphasis should be given to conducting the sessions during the Azerbaijani language teaching. Sait's teaching is primarily taught in its distribution.

Then, under the orfoepic rules, vocal sounds are pronounced. Starting from the 5th class, it is necessary to teach the authenticity of the vowel and the different vowels. Each of these orfoepic rules helps the pupils correctly pronounce and pronounce. They develop clear, clean, and fluent speech.

Н.Фараджева

Место обучения и орфоэпических рекомендаций

Резюме

В V-VII классах орфоэпические правила, относящиеся к гласным и согласным, грамматическим формам, сложным аббревиатурам, приобретенным словам, должны быть глубоко приняты, а орфоэпические правила, которые лингвистическая литература, безусловно, приняла, должны использоваться в устном чтении и чтении. Правила развода, произношения, орфоэпики должны быть запомнены ученикам. Учителя могут использовать различные методы и предпосылки для лучшего обучения.

Даже при работе с группами желательно использовать гласные группы в качестве имен в группах. Каждый учитель должен произносить диктанты, выражения и другие примеры письма, а также произносить слова и помогать учащимся овладеть навыками правильного

письма и чтения. Прежде всего, учитель должен исключить некоторые слова местной поэзии и грамматики в словах учеников и должен придерживаться орфоэпических норм. Конечно, ничего из этого нельзя допускать в речи лектора, включая интонацию, разрывы речи, ударение, копирование речи, тональность и т. Д. следует учитывать. Особое внимание следует уделять проведению занятий во время обучения азербайджанскому языку.

Учение Сайта в первую очередь преподается в его распределении. Затем, по правилам орфоэпии, звучат вокальные звуки. Начиная с класса V, пара должна быть идентична гласным и другим гласным. Каждый из этих орфоэпических правил помогает ученикам правильно произносить и произносить. Они развивают четкую, чистую и плавную речь.

Rəyçi: Məhərrəm Hüseynov
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent